

УДК: 340.1:342.726-053.6

Н. М. Крестовська*кандидат історичних наук, доцент Одеського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ*

ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОГО ПРАВА

Серед багатьох значень поняття «функція», які наводяться в тлумачних та енциклопедичних словниках, найчастіше зустрічаються визначення «робота, діяльність, круг обов'язків, роль, значення, призначення». Хоча палітра поглядів на категорію «функції права» досить яскрава, провідні сучасні науковці, в дусі інтегративного підходу до права, віддають перевагу визначенню поняття «функція права» одночасно як соціального призначення права та напрямків впливу права на суспільні відносини [1].

Набагато складнішим є питання про систему функцій права. С. С. Алексєєв вбачає у праві три функції, що передають його значення як регулятора суспільних відносин: відтворення існуючої соціальної системи: утвердження в житті суспільства нормативних засад: регулятивний правовий вплив на суспільні відносини [2]. В. Н. Синюков, розмежовуючи власно юридичні — регулятивну та охоронну — функції права та загальносоціальні функції, виділяє серед останніх культурно-історичну функцію, виховну функцію, функцію соціального контролю, інформаційно-орієнтовну функцію [3]. П. М. Рабінович розмежовує загальносоціальні (гуманістична, організаційна, управлінська, комунікативна, орієнтовна, оцінна, ідеологічно-виховна, гносеологічна) та спеціально-соціальні функції (закріплююча, стимулююча, творча, обмежувальна, витіснювальна) [4]. Найбільш розгорнута система функцій права, запропонована І. Н. Радько, включає декілька критеріїв класифікації функцій права: 1) в залежності від елементів системи права існують функції загальноправові, міжгалузеві, галузеві, правових інститутів, норм права; 2) в залежності від існування в межах самого права (внутрішній критерій) — регулятивна та охоронна, чи поза його межами (зовнішній критерій) — економічна, політична та виховна; 3) в залежності від значення — основні та неосновні. До основних функцій права вчений відносить власне юридичні регулятивну та охоронну функції та соціальні — економічну, політичну та ідеологічну (виховну). До неосновних власне юридичних віднесені обмежувальна, компенсаційна, відновлювальна функції, а до неосновних соціальних — екологічна, соціальна у вузькому змісті цього слова та інформаційна [5]. Окремі функції права, зокрема відновлювальна та компенсаційна, в останні роки ставали предметом спеціальних досліджень [6].

Наявність стількох позицій щодо функцій права та їх змісту відображає багатогранність впливу права на життя людини та суспільства в цілому. Разом з тим, очевидно є тенденція до розмежування загальносоціальних та спеціально-юридичних функцій права.

Т. Н. Радько робить важливий висновок про динаміку системи функцій права: «Як тільки та чи інша сфера суспільного життя стає суттєво значущою,

починає активно регулюватися нормами всіх (або майже всіх) галузей права — правомірно ставити питання про існування відповідної його функції» [7]. Це теоретичне положення є відправним для даної статті, хоча, на наш погляд, постановка питання про виникнення нової функції права є доцільною навіть тоді, коли вона властива лише окремим галузям, а не більшості галузей права. Дана стаття присвячена аналізу функцій структурного підрозділу права України, який переживає стадію свого становлення, а саме — ювенального права.

Складання в межах системи права сучасних держав галузі ювенального права є відбиттям загальної тенденції гуманізації права. Про об'єктивну необхідність утворення спеціальних структурних підрозділів права, метою яких є захист найбільш вразливих груп населення, до яких належать діти, жінки, інваліди, мігранти, біженці, меншини, вказують українські правознавці [8]. Російські вчені ставлять питання як про формування окремої галузі ювенального права (Н. Є. Борисова, Г. І. Фільченков), так і про виокремлення ювенального кримінального права в межах галузі кримінального права (Ю. Є. Пудовочкін) [9].

Функції ювенального права досі не ставали предметом спеціального наукового дослідження.

Ювенальне право є відносно самостійною системою правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвиток та захист інтересів дитини. У межах сучасної правової системи України діти мають розглядатись як автономна демографічна група осіб — носіїв специфічних прав та обов'язків. Організм та психіка дитини більш вразливі до несприятливих зовнішніх впливів, в тому числі — до різних форм насильства, що має компенсуватись за рахунок позитивної дискримінації з боку закону.

Норми ювенального права зафіксовані в Конвенції ООН про права дитини (далі — КПД), Конституції України, Законах України «Про охорону дитинства», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», інших нормативно-правових актах (зокрема, в Кримінальному кодексі, Кримінально-процесуальному кодексі, Кодексі про адміністративні правопорушення). Головним нормативно-правовим актом ювенального законодавства, з прийняттям якого власне стало можливим говорити про виокремлення нового підрозділу права, є Закон України «Про охорону дитинства».

Формування ювенального законодавства певною мірою є програмним кроком законодавця, оскільки українське суспільство, яке ще не сприйняло як свою власну цінність категорію прав людини в цілому, поки що не готове ані до прийняття (принаймні повною мірою) системи прав дитини, ані, тим більше, до усвідомлення та належного виконання обов'язків особи, сім'ї, суспільства, держави щодо дитини. Саме тому, на наш погляд, серед функцій ювенального права на перший план зараз виступають загальносоціальні, а не спеціально-юридичні функції права. Вони покликані творити підвалини для складання системи власне юридичних засобів реалізації та захисту прав дитини.

На даному етапі формування ювенального права як головні його функції виступають: інформаційна, ціннісно-орієнтовна та виховна. Інформаційна функція ювенального права проявляється в тому, що його норми містять в собі інформацію щодо дитини, яка є значною мірою новою як для самих дітей, так і для батьків, вчителів та вихователів, працівників правоохоронних органів. Перш за все це дефініція поняття «дитина», згідно з якою дитиною визнається людська істота до досягнення нею 18-річного віку. Хоча це визначення не є ідеальним, але сама наявність його сприятиме уніфікації уявлень про межу дитинства та дорослості, що має важливе практичне значення для механізму правового та загальносоціального регулювання відносин у сфері захисту прав дитини. Ювенальне право містить інформацію про правовий статус дитини, зокрема про систему прав дитини та гарантій їх реалізації, про систему державних та соціальних інституцій, покликаних піклуватись про дитину.

Особливо слід підкреслити важливу роль КІД, міжнародний «ранг» якого підсилює достовірність та значущість інформації, яка в ній міститься. Інформаційне поле дитинства, яке суспільство звично уявляло собі як трикутник, сторони якого складають інформація в галузі педіатрії, педагогіки та дитячої психології, набуло більш складної форми, оскільки воно доповнюється правовою інформацією.

На наш погляд, ціннісно-орієнтовна та виховна функції ювенального права взаємопов'язані, але не тотожні. Ціннісно-орієнтовна функція полягає в юридичному оформленні таких правових цінностей, як дитинство, права дитини, кращі інтереси дитини. Зокрема, тенденція розвитку сучасного міжнародного права полягає у визнанні пріоритетності прав дитини, недарма 27-а спеціальна сесія ГА ООН ухвалила Декларацію та План дій під красномовною назвою «Світ, придатний для життя дітей».

Виховна функція ювенального права проявляється в тому, що воно має виступати суттєвим фактором впливу на суспільну та індивідуальну правосвідомість. Воно покликане повернути суспільство до потреб та інтересів дитини, змінити застарілі стереотипи ставлення до неї. Поки що дитина займає у правосвідомості нашого суспільства місце об'єкту загальносоціального та правового впливу, сприймається як майбутня, а не актуальна людина. Певною мірою такий підхід залишається навіть в нормативному блоці національної правової системи, а не тільки у правосвідомості. Зокрема, з позицій саме такого підходу меншої значущості дитини у порівнянні з дорослою людиною кримінальне право відносить вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини до категорії злочинів з пом'якшувальними ознаками, про що неодноразово писали вчені, в тому числі автор даної статті [10].

У цілому ювенальну політику недавнього минулого, та й сучасну, нерідко можна характеризувати, перефразувавши відомий вислів: «Все для дитини, але без участі дитини». Натомість парадигма ювенального права, сформована в межах міжнародного права, віддає перевагу засобам кращого забезпечення інтересів дитини за активною участю самої дитини. Вона бачить в дитині самостійний суб'єкт права, здатний до самостійних юридичних дій, повноцінного

члена суспільства, який заслуговує на повагу та врахування його точки зору. Прикладом тому є Європейська конвенція про здійснення прав дітей (Страсбург, 25 січня 1996 р.), яка, не знімаючи задачі захисту прав та інтересів дитини з суб'єктів батьківських обов'язків та держави, підкреслює необхідність надавати дітям можливість самим здійснювати свої права [11].

Підсумовуючи, слід сказати, що виховна функція ювенального права має виконувати завдання формування ставлення до дитини як до самостійного, гідного поваги члена суспільства, який потребує особливої уваги та піклування.

На даному етапі формування ювенального права найважливішою формою реалізації його загальносоціальних функцій має стати правова пропаганда та правова освіта. Пропаганда у засобах ЗМІ, включно з всесвітньою мережею Інтернет, має декілька основних категорій адресатів: по-перше, це самі діти; по-друге, це батьки та особи, що їх замінюють; по-третє, соціальні, педагогічні та правоохоронні робітники та службовці, які працюють з дітьми. Для кожної з цих категорій правова наука має виробити адекватні засоби пропаганди. На порядку денному стоїть проблема формування нових навчальних дисциплін «Ювенальне право» та «Ювенальна юстиція», завдання підготовки кадрів ювенальних юристів. Лише систематичне стимулювання індивідуальної та суспільної правосвідомості, складання нових, ювенально орієнтованих аспектів правової культури може створити підґрунтя для ефективного правового регулювання відносин у сфері забезпечення та захисту прав дитини.

Віддаючи належне загальносоціальним функціям ювенального права, неможливо не звернути увагу на власне юридичні (спеціально-юридичні) функції права, зокрема на регулятивну та охоронну. Регулятивна функція ювенального права проявляється, перш за все, в закріпленні статусу дитини як спеціального суб'єкта права, фіксації прав дитини та гарантій їх дотримання, зокрема обов'язків сім'ї та держави щодо дитини. Вирішальна роль в цьому плані належить КПД та Закону України «Про охорону дитинства». Певною мірою національне законодавство йде вперед у порівнянні з КПД. Зокрема, Закон «Про охорону дитинства» закріплює право дитини на майно (ст. 17), одночасно забороняючи батькам та особам, що їх замінюють, відчужувати майнові права дитини без дозволу органів опіки та піклування. У розвиток забезпечення майнових прав дитини Сімейний кодекс України встановлює, що майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини (ст. 174). Неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання (ч. 1 ст. 179).

Право дитини на освіту також забезпечене національним законодавством краще, ніж цього вимагає КПД. Зокрема, Конвенція встановлює лише обов'язкову початкову освіту (ст. 28), а Конституція України обов'язкову повну загальну середню освіту (ст. 53), що конкретизоване Законом «Про загальну середню освіту».

Закон «Про охорону дитинства» закріплює також відсутні у КПД права дитини на житло, на працю, на підприємницьку діяльність (ст. 18, 21, 22). Але

слід зауважити, що припис статті 18 «Право на житло» викликає певні сумніви щодо можливостей його реалізації: «Держава забезпечує право дитини на проживання в таких санітарно-гігієнічних та побутових умовах, які не шкодять її фізичному та розумового розвитку». Додамо, що КПД дуже виважено формулює державні обов'язки щодо забезпечення соціальних прав дитини, дотримуючись презумпції обмеженості можливостей держави (ст. 4). Закон «Про охорону дитинства» містить також постанови щодо особливих прав дітей, які постраждали від стихії, техногенних аварій та катастроф (ст. 28) та дітей, уражених ВІЛ, хворих іншими невиліковними та тяжкими хворобами (ст. 29).

І навпаки. Закон «Про охорону дитинства» або вкрай побіжно торкається окремих, детально регламентованих КПД прав дитини, наприклад, права на захист від усіх форм експлуатації та насильства (ст.ст. 32-37 КПД та ст. 10 Закону), або взагалі їх не містить. Такими, наприклад, є права на свободу думки, совісті, релігії (ст. 14 КПД), на особисте життя (ст. 16), відпочинок, дозвілля та ігри (ст. 31), на соціальну інтеграцію дитини — жертви насильства (ст. 39).

Динамічний підвид регулятивної функції ювенального права здається вираженим в національному праві менш інтенсивно. Зокрема, норми Закону «Про охорону дитинства», покликані встановити механізм реалізації та захисту прав дитини, здебільшого мають бланкетний характер. Наведемо лише один яскравий приклад — ч. 6 ст. 10 «Право на захист від усіх форм насильства». «Процедура розгляду скарг дітей на порушення їх прав і свобод, жорстоке поводження, насильство і знущання над ними в сім'ї та поза її межами встановлюється законодавством». Пересічна людина, до якої, очевидно, звернений цитований закон, навряд чи збагне, що мається на увазі, яким законодавством і як врегульована дана процедура.

Прогалиною в національному праві залишається ювенальна судова процедура. Сьогодні Україна залишається однією з небагатьох держав світу, де відсутня ювенальна юстиція як судова система та процедура правосуддя щодо неповнолітніх. Назва глави 36 Кримінально-процесуального кодексу «Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх» точно відбиває її сутність. Вона встановлює не особливу процедуру правосуддя щодо неповнолітніх, а, як влучно висловився Г. М. Омеляненко, диференціацію кримінально-процесуальної форми, властивої для «дорослих» судів [12].

Зміст охоронної функції ювенального права полягає в тому, що воно має захищати дитинство та права дитини шляхом встановлення заборон на здійснення конкретних дій та санкцій за порушення цих заборон, причому захист прав дитини має поширюватись і на дитину-правопорушника. На жаль, новий Кримінальний кодекс частково зберіг старий підхід до охорони прав дитини. Зокрема, неповноліття (тобто недосягнення 18 років) — за кодексом є обставиною, яка пом'якшує відповідальність винного (ч. 1 п. 3 ст. 66). Але неповноліття потерпілого від злочину не є обставиною, що обтяжує відповідальність, такою обставиною є лише малолітство потерпілого (ч. 1 п. 6 ст. 67), тобто недосягнення ним 14 років (за визначенням ч. 2 ст. 6 Сімейного кодексу). У цілому охорона прав дитини була би ефективнішою за наявності інституту криміналь-

ного права «злочини проти сім'ї та дітей». Така пропозиція вже висувалася дослідниками проблеми [13], і реалізована в кримінальному праві Росії.

Таким чином, ювенальному праву України властиві загально-соціальні та спеціально-юридичні функції, причому на сучасному етапі його формування загально-соціальні функції проявляються більш виразно. Ефективність регулятивної та охоронної функцій цього підрозділу права залежатиме від вдосконалення ювенального законодавства України, його наближення до міжнародних стандартів прав дитини.

Література

1. Синюков В. П. *Функции права: Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. П. И. Матузова и А. В. Малько.* — М.: Юрист, 1997 — С. 154–155; Радько Т. П. *Функции права // Общая теория права и государства / Под ред. В. В. Лазарева.* — Изд. 3-е, перераб. и доп. — М.: Юрист, 2001. — С. 155.
2. Алексеев С. С. *Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования.* — М.: Статут, 1999. — С. 315.
3. Синюков В. П. *Вказ. праця.* — С. 156–157.
4. Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави.* — Борозянка, 1993. — С. 61–62.
5. Радько Т. П. *Вказ. праця.* — С. 158–159.
6. Власенко И. А. *К вопросу об эффективности компенсационной функции права // Правоохранительная деятельность и правовое государство.* — С.Пб., 1994. — Вып. 3. — С. 46–50; Похмелькин В. В. *О восстановительной функции советского уголовного права // Известия вузов. Правоведение.* — Л., 1990. — № 2. — С. 40–47; Торопов А. Н. *Понятие восстановительной функции права // Актуальные проблемы правоведения.* — Ярославль, 1997. — С. 3–5.
7. Радько Т. П. *Вказ. праця.* — С. 160.
8. Рабінович П. *Загальна концепція правової реформи в Україні: До характеристики вихідних засад // Вісник Академії правових наук України.* — 1998. — № 1(12). — С. 20, 24.
9. Борисова Н. Е. *Концепция формирования отрасли ювенального права в российской правовой системе: Автореф. дис... д-ра юрид. наук.* — М., 1999; Пудовочкин Ю. Е. *Ювенальное уголовное право: понятие, структура, источники // Журнал российского права.* — 2002. — № 1. — С. 44–52; Фильченко Г. И. *Ювенальное право: Учеб.-метод. комплекс.* — М.: Маркетинг, 2002. — 22 с.
10. Кургузкина Е. Б. *Убийство матерью новорожденного: природа, причины, предупреждение.* — Воронеж: Ил-т МВД России, 1999. — 151 с.; Пишикина Н. И., Грицай Г. И. *Комплексы ювенальной политики государства // Власть: криминологические и правовые проблемы.* — М., 2000. — С. 216–217; Крестовська П. М. *Правовий захист дитинства: проблема імплементації норм міжнародного гуманітарного права до кримінального законодавства України // Конституційні гарантії захисту прав людини у сфері правоохоронної діяльності.* — Дніпропетровськ, 1999. — С. 255–256.
11. *Свропейська Конвенція про здійснення прав дітей, 1996 рік // Збірка договорів Ради Європи.* — К., 2000. — С. 456–465.
12. Омеляненко Г. М. *Проведення у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально-процесуальної форми: Публ. посіб.* — К.: Атіка, 2002. — 128 с.
13. Юзікова Н. *Як захистити дітей від жорстокості батьків // Право України.* — 1998. — № 3. — С. 60.